

N° 508.

CERTIFICATE

We, the Undersigned, the Executive Committee of the
NETHERLAND OVERSEA TRUSTCOMPANY
 having its registered office the Hague, Netherlands,
 ~~~~~ certify herewith, that ~~~~~
 steamer ~~~~~ *Oude Maas* ~~~~~
 owned by ~~~~~ *N.V. Holl. Alg. Ak. Scheepvaart Maatschappij, Amsterdam* ~~~~~
 is enlisted in the registers of the aforesaid Company
 and entitled to carry the Companies signal, under
 the rules and regulations of the Company.

The Executive Committee of the
Netherland Oversea Trustcompany

*Messrs. Hunkeler and Kolenak
 being absent, could not sign this
 certificate*
beaclarinck
Secretary

M. N. M. M. Chairman
 ~~~~~  
*optenbos*  
 ~~~~~  
J. J. H. van
beaclarinck Secretary

The Hague
 August 9th 1918.

Behouden vaart

Bij Antoon van Welies groepsportret 'De Uitvoerende Commissie van de NOT in vergadering bijeen'

• PAUL MOEYES •

Afb. 1
Certificaat, waaruit
blijkt dat ss. 'Oude
Maas' bij de NOT is
ingeschreven,
9 augustus 1918,
Nederlands Scheep-
vaartmuseum,
Amsterdam.

In december 1935 verschenen de eerste vier banden van een geschiedwerk over Nederland in de jaren 1914-1918. Op zichzelf was een historisch werk over de oorlogsjaren nauwelijks iets bijzonders, want na 1930 had de geschiedschrijving over de Grote Oorlog (zoals de Eerste Wereldoorlog toen nog werd genoemd) een grote vlucht genomen. Er verschenen studies over offensieven, veldslagen, opperbevelhebbers en ondercommandanten die vaak bol stonden van vaderlandsliefde en nationale trots. In het neutrale Nederland was de krijgsmacht wel vier jaar lang gemobiliseerd geweest, maar van een treffen met een vijand was het niet gekomen. Het geschiedwerk was dan ook niet gewijd aan militaire krijgsverrichtingen, maar aan de economische activiteiten van een groep vooraanstaande Nederlandse bankiers en ondernemers en de door hen opgezette organisatie, die onder moeilijke omstandigheden de vaderlandse overzeese handel zo goed mogelijk draaiende had weten te houden.

De Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij (NOT) werd al tijdens de oorlog beschreven als een onmisbare organisatie: *Met de NOT en ondanks haar tusschenkomst, was de internationale handel, inzonderdheid de invoerhandel, over het algemeen moeilijk, zonder de NOT zou hij zoo goed als*

*onmogelijk zijn geweest. Onder de instellingen die, onder den drang van den oorlogsnood geboren, voor hetgeen zij hebben bijgedragen tot het aan den gang houden van het economisch leven in den oorlogstoestand, recht hebben op erkentelijkheid van de Nederlandsche bevolking zoowel als van den Nederlandsche Regeering, neemt de NOT een eerste plaats in.*¹

De NOT was een particuliere organisatie die was opgezet om in oorlogstijd het algemeen handelsbelang van het land te dienen. Voor alles was de NOT echter een voorbeeld van het kunst- en vliegwerk waarmee het neutrale Nederland temidden van de oorlogvoerende partijen zijn neutrale status wist te behouden en tegelijkertijd het hoofd economisch boven water hield.

Nadat de NOT in 1919 in liquidatie was gegaan, kreeg de historica Charlotte A. van Manen de opdracht haar geschiedenis te schrijven. De schrijfster kon daarbij beschikken over het volledige, bijzonder omvangrijke archief van de organisatie. Van Manen werkte ruim tien jaar aan het project dat uiteindelijk in zes fraai verzorgde foliobanden bij de Haagse uitgeverij Martinus Nijhoff is verschenen.² De boeken zijn een nuttig naslagwerk en een genot om door te bladeren, vooral dankzij de boekversieringen en

illustraties van Johan Briedé, maar als geschiedwerk lijden zij onder de beperkingen van de auteur, die er als historica niet in is geslaagd een coherent en kritisch verhaal te presenteren en als schrijfster een te povere stiliste is om dat verhaal boeiend te kunnen vertellen. Daardoor dreigt het belang van de mannen die staan afgebeeld op het groepsportret dat Antoon van Welie van 1922 tot 1924 maakte van het voormalige bestuur van de NOT (afb. 10), voor een groter publiek verloren te gaan, en dat zou jammer zijn, want zij vertegenwoordigen een interessante episode uit de Nederlandse geschiedenis. Vandaar bij deze hun verhaal in kort bestek.

Toen de Duitse legers op 4 augustus 1914 België binnenvielen, werd het Nederlandse grondgebied zorgvuldig gemeden. Duitse legercommandanten hadden de opdracht geen grensincidenten te veroorzaken, en zowel de Duitse chef-staf Von Moltke als het keizerlijke Auswärtige Amt in Berlijn gaf de Nederlandse regering langs officiële diplomatieke kanalen de verzekering dat de Nederlandse neutraliteit volledig gerespecteerd zou worden. De zucht van verlichting die hierop in Nederland geslaakt werd, stond in schril contrast met de reactie van de Britse marineleiding in Londen: daar had men liever gezien dat ook Nederland ten prooi was gevallen aan de 'Teutoonse furie'.

Zoals alle Europese grootmachten, had ook Groot-Brittannië lang voor augustus 1914 de oorlogsplannen al klaar liggen. Toen het nieuws van de Duitse inval bekend werd, stelde de Britse regering Berlijn een ultimatum waarin het eiste dat Duitsland de Belgische neutraliteit zou respecteren. Het ultimatum verstreek om elf uur die avond, en die tijdspanne was gekozen om de Britse marine voldoende tijd te geven om zich gevechtsgereed te maken. Het vooruitzicht van een Europese oorlog stemde de Britse pre-

mier H.H. Asquith bijzonder droevig, maar in een brief aan een vertrouwelingen liet hij weten dat zijn minister van Marine, Sir Winston Churchill, stond te popelen om ten strijde te trekken: *Winston, who has got on all his war-paint, is longing for a sea-fight in the early hours of to-morrow morning.*³

Een grote zeeslag zou er echter niet komen. Tot Churchills grote spijt schuwde de Duitse vloot een directe confrontatie. De Britse marineleiding had daar al rekening mee gehouden. In plaats van een treffen op volle zee voorzagen de Britse oorlogsplannen in een hoofdrol voor de Royal Navy bij de economische verwurging van Duitsland.

Tussen 1905 en 1908 had de Britse Naval Intelligence Department een uitvoerig onderzoek ingesteld naar de mogelijkheden van een economische blokkade van Duitsland. Het hoofd van de afdeling, Sir Charles Ottley, had in zijn eindrapport geconcludeerd dat zo'n blokkade op de lange termijn bijzonder succesvol zou zijn. De mariemolens maalden weliswaar langzaam, maar wel uitzonderlijk fijn, en de Duitse in- en uitvoer over zee zou op den duur volledig worden stilgelegd, met alle gevolgen van dien: *grass would sooner or later grow in the streets of Hamburg and wide-spread death and ruin would be inflicted.*⁴

In februari 1912 produceerde het Foreign Office een nota waarin men enige kritische kanttekeningen plaatste bij de blokkadeplannen. Het afsluiten van de Duitse Noordzeehavens zou maar een beperkte werking hebben als Duitsland gebruik kon blijven maken van Rotterdam en Antwerpen als aanvoerhavens. Weliswaar was de Britse legerleiding er vrijwel zeker van dat in geval van een Europese oorlog de Belgische neutraliteit geschonden zou worden, maar over het lot van Nederland was men minder zeker. En een neutraal Nederland zette een lelijke streep door de Britse blokkadeplannen. Niet alleen bleef Rotterdam dan

een neutrale haven, maar ook een blokkade van de toegang tot Antwerpen door de Britse marine werd dan uitzonderlijk problematisch: de monding van de Westerschelde lag op Nederlands grondgebied en een blokkade zou dus een schending van de Nederlandse neutraliteit inhouden.⁵

Op 6 december 1912 werd de kwestie besproken door de Committee of Imperial Defence, een overlegorgaan dat bestond uit de verantwoordelijke ministers en de leger- en marineleiding. De commissie was het erover eens dat voor een effectieve economische blokkade de positie van België en Nederland van essentieel belang was. Minister van Marine Winston Churchill maakte zich niet al te veel zorgen. Volgens hem zouden beide landen onmogelijk hun neutraliteit kunnen bewaren, en dus was het in wezen niet meer dan een academisch probleem. Minister van Financiën David Lloyd George stelde vast dat een blokkade alleen effectief kon zijn als die een einde maakte aan de doorvoer naar Duitsland. En dus zou de Britse marine de Belgische en Nederlandse invoer – óók als die landen neutraal bleven – geheel aan banden moeten leggen: men zou alleen mogen importeren wat men voor eigen gebruik nodig had. Voor premier Asquith was dit een grote stap. Hij realiseerde zich maar al te goed dat de doorvoerhandel met Duitsland zowel in België als in Nederland een van de pijlers van de economie was: *To stop this trade would be practically to blockade these countries and to treat them as belligerent.*⁶ De commissie kwam tot de weinig bevredigende conclusie dat het voor een effectieve economische blokkade zaak was dat Nederland en België in een oorlog partij zouden kiezen. Maar daarmee was nog steeds niet duidelijk wat het plan van aanpak zou zijn als een van beide landen in een oorlog neutraal zou blijven. Bij het uitbreken van de oorlog tussen Groot-Brittannië en Duitsland op 4 augustus 1914

bestond dat plan van aanpak nog steeds niet.

Tijdens de Tweede Vredesconferentie in Den Haag (1907) en de Zee-rechtconferentie van Londen (1909) was een begin gemaakt met het vaststellen van internationale rechtsregels ten aanzien van een zeeblokkade. Nederland had er daarbij op toegezien dat de handelsactiviteiten van de neutrale staat zo min mogelijk werden beknot. De belangrijkste resultaten van deze conferenties waren dat er in oorlogstijd een onderscheid werd gemaakt tussen drie soorten goederen:

Absolute contrabande – d.w.z. goederen die direct voor oorlogsgebruik geschikt waren (wapens, munitie, paarden);

Conditionele contrabande – goederen met een indirect oorlogsnut (levensmiddelen, brandstof, goud);

Vrije goederen – goederen die niet als contrabande mochten worden aangemerkt. Deze producten stonden vermeld op de zogenaamde *vrije lijst*.

Verder was bepaald dat het principe van de *voortgezette reis* niet zou gelden voor conditionele contrabande (en sowieso al niet voor de producten op de vrije lijst). Dit principe maakte een onderscheid tussen de haven waar een schip naar op weg was, en de uiteindelijke bestemming van de goederen die het aan boord had. Voor de bescherming van de neutrale Nederlandse handel was vooral dit laatste punt bijzonder belangrijk. Het betekende dat een neutraal Nederland het recht zou hebben in Rotterdam en Amsterdam uitgeladen goederen naar het achterland (d.w.z. Duitsland) door te vervoeren. Helaas waren de gemaakte afspraken niet zo waterdicht als Nederland wel had gewenst. Onder druk van hun generale staven besloten de meeste Europese grootmachten het verdrag niet te ratificeren.

Onmiddellijk na het uitbreken van de oorlog begon de Nederlandse han-

del daar de gevolgen van te ondervinden. Bijna dagelijks kondigden de oorlogvoerende landen nieuwe handelsbeperkende maatregelen af. Nederland was daarbij in het bijzonder kwetsbaar voor de maatregelen van het Britse wereldrijk, vooral toen na enkele weken bleek dat Groot-Brittannië zich daarbij niet veel aantrok van eerder gemaakte afspraken. De lijst met absolute contrabande werd steeds langer, die van de vrije goederen steeds korter. Op 20 augustus werd ook het principe van de voortgezette reis voor conditionele contrabande afgekondigd: als het vermoeden bestond dat de lading van een neutraal schip op weg naar een neutrale haven uiteindelijk toch in Duitsland terecht zou komen, werd die lading in beslag genomen. De Britse bedoelingen waren overduidelijk: Nederland moest een onderdeel worden van de Britse blokkadepolitiek.

De Nederlandse regering had gehoopt zich in de wereldoorlog afzijdig te kunnen houden, maar die hoop bleek ijdel. De twee voornaamste kernpunten wensten zich op allerlei manieren met het Nederlandse beleid te bemoeien. Voor Duitsland was Nederland een economische luchtpijp, voor Groot-Brittannië was het juist zaak die luchtpijp af te knippen. De Nederlandse regering zat daarmee in een lastig parket. Als neutrale natie kon ons land onmogelijk toegeven aan de eisen van de ene partij als die ten doel hadden de andere partij te benadelen, en dus koos de regering voor een andere oplossing: steeds meer probeerde zij zich aan de directe verantwoordelijkheid te onttrekken.

Op donderdag 17 september 1914 verscheen in de kranten een aankondiging waarin de nieuw opgerichte 'Commissie voor de Nederlandsche Handel' zich presenteerde als algemeen informatiepunt voor de vaderlandse overzeese handel. De commissie was een initiatief van een groep vooraanstaande bankiers en onderne-

mers, geleid door de president-directeur van de Nederlandsche Handels-Maatschappij, C.J.K. van Aalst, en stelde zich ten doel gratis adviezen te verstrekken over verboden en geoorloofde transacties in oorlogstijd. A.G. Kröller, algemeen directeur van de Rotterdamse groothandel Wm. Müller, bood de Commissie gratis kantoorruimte in een van de zalen van zijn pand aan het Lange Voorhout 1 in Den Haag, waar zijn vrouw haar gestaag groeiende kunstcollectie had ondergebracht. Een week later verscheen een tweede bekendmaking waarin de Commissie zijn bevoegdheden al aanmerkelijk uitbreidde. Om de neutrale handel niet in gevaar te brengen, diende iedereen zich aan de voorschriften te houden. De Commissie had daarom besloten een zwarte lijst aan te leggen van firma's die de regels ontboden, en dreigde deze openbaar te maken als er geen einde aan de illegale praktijken werd gemaakt.

De Britse marine ging ondertussen onverdroten voort met het verder aan draaien van de duimschroeven. Nederlandse schepen werden op volle zee aangehouden en naar Engelse havens opgebracht om onderzocht te worden. Het soms wekenlange oponthoud kostte de handelaren handen vol geld, maar de Nederlandse regering liet weten dat zij zich niet in de kwestie zou mengen.

Op 23 oktober kwam de Commissie voor de Nederlandsche Handel bijeen om de steeds verslechterende toestand te bespreken. Om die reden was ook de Britse handelsattaché Sir Francis Oppenheimer uitgenodigd. Hem werd verweten dat het optreden van de Royal Navy zo schandelijk en schadelijk was dat het Nederland in de armen van Duitsland zou drijven. Natuurlijk was dit een loos dreigement – de Commissie had geen enkele bevoegdheid om over het opgeven van de Nederlandse neutraliteit te beslissen – maar Oppenheimer toonde zich bereid met de Commissie mee te denken om

zo tot een voor beide partijen acceptabele oplossing te komen.

Hij stelde voor dat de Commissie haar rol nog verder zou uitbreiden: als zij kon garanderen dat de Nederlandse import van contrabandegoederen uitsluitend voor eigen (binnenlands) verbruik bestemd waren, zou de Britse regering de blokkadevoorschriften kunnen versoepelen. De Commissie was niet gemachtigd om zich een dergelijke rol aan te meten, maar daarmee was het idee nog niet van de baan. Op 10 november kwam men opnieuw bijeen, ditmaal samen met vertegenwoordigers van de zeven grootste stoomvaartmaatschappijen, en tijdens deze vergadering lanceerde A.G. Kröller zijn voorstel tot het opzetten van een trust die de door de Britten verlangde garanties zou kunnen afgeven. *Alle* import van contrabandegoederen zou voortaan aan die Trustmaatschappij geadresseerd worden. Reders en importeurs tekenden een contract waarin ze beloofden dat de goederen voor binnenlands verbruik waren. Bij overtreding van deze voorschriften was de Trust gerechtigd een boete op te leggen en de lading in beslag te nemen. De desbetreffende reder en/of importeur kwam op een zwarte lijst die nieuwe Trustcontracten uitsloot, wat dus betekende dat zo'n ondernemer niet langer legaal goederen kon importeren.

Op 23 november 1914 volgde de officiële oprichting van de Nederlandse Overzee Trustmaatschappij (kortweg NOT), geleid door een vijfkoppige Uitvoerende Commissie onder voorzitterschap van de alomtegenwoordige C.J.K van Aalst. Tot begin 1917 zou deze maatschappij een centrale rol in de Nederlandse internationale handel gaan spelen. Alle betrokken partijen hadden aanvankelijk vrede met deze oplossing. De Nederlandse regering was niet langer direct verantwoordelijk voor de internationale handel en kon dus ook niet door de belligerenten onder druk gezet worden; de reders en

ondernemers profiteerden doordat men dankzij de NOT de internationale handelsactiviteiten kon voortzetten (zij het in beknotte en sterk gereguleerde vorm); de Britse regering was tevreden omdat men via de NOT grote invloed kon uitoefenen op het Nederlandse importbeleid (met Denemarken werd een soortgelijke regeling getroffen); en zelfs Duitsland kon met deze oplossing leven, omdat een gereguleerde import altijd nog beter was dan helemaal geen import: via illegale kanalen kwam er altijd nog wel een deel van de invoer in Duitsland terecht.

Het eerste NOT-contract werd op 11 januari 1915 getekend. Voor het eind van de maand waren er al 150 gevolgd en toen deze eerste transporten vrijwel probleemloos in Nederlandse havens arriveerden, was het succes van de NOT niet meer te stuiten. Alle grote Nederlandse rederijen sloten zich met hun gehele vloot bij de NOT aan, met als gevolg dat het aantal contracten eind maart al was opgelopen tot 5000. Als een overeenkomst eenmaal was gesloten, ontvingen gezagvoerders van de betreffende schepen als aanvulling op de scheepspapieren het NOT-certificaat (afb. 1) en verder een zwart-wit gestreepte NOT-kegel, die goed zichtbaar in de mast werd opgehangen, ten teken dat het schip onder NOT-garantie voer (afb. 2).

Organisatorisch was de NOT absoluut niet op dit plotselinge succes voorbereid. In januari 1915 was men gestart met een paar man personeel in een kantoor dat was ondergebracht in twee kamers van de bank van Marx & Co aan de Haagse Kneuterdijk. Een jaar later bestond de NOT uit 12 verschillende afdelingen die waren gevestigd in 15 over de stad verspreide panden, terwijl het aantal werknemers al was gestegen tot 800. Van een professionele aanpak was in de eerste maanden nog geen sprake: onervaren werknemers verrichtten hun taak zonder enige controle, en de veelvuldige

Afb. 2
Seinkegel van de
NOT, 1914. Linnen,
zwart-wit gestreept,
80 x 55 cm. Neder-
lands Scheepvaart-
museum, Amsterdam.

vergissingen en verschrijvingen die daar een logisch gevolg van waren, resulteerden in een gestage stroom vragen, verzoeken, klachten en eisen die in lang niet alle gevallen afdoende verwerkt konden worden. Pas in de zomer van 1915 had men de slag te pakken en nam het aantal klachten af.

De Nederlandse regering had zo de verantwoordelijkheid voor een belangrijk onderdeel van de Nederlandse economie overgedragen aan een particuliere organisatie. Men kan zich afvragen of dit wel een verantwoorde gang van zaken was. De realiteit van de oorlogsjaren dwong een klein neutraal land echter tot dit soort controverse en pragmatische oplossingen. Die realiteit kwam in wezen neer op een botsing tussen de kleine staten die

zich beriepen op de macht van het recht, en de grote mogendheden die bleven vasthouden aan het recht van de macht.

Zo ook begin 1915, toen de Britse regering besloot de blokkade nog verder te verscherpen. Men beseftte dat dit alleen kon gebeuren als men de neutrale handel aanpakte en volgens Winston Churchill was dat niet iets waarover men al te veel scrupules moest hebben. Op 3 maart schreef hij een nota aan zijn collega's in het kabinet waarin hij stelde dat de bestaande internationale wetgeving geen rekening hield met de omstandigheden van een economische blokkade in een moderne oorlog. En dus hoefde men zich volgens hem niets aan die regels gelegen te laten liggen, óók als dat een inbreuk op de vrijheid van neutrale staten inhield: *It is for neutral nations to recognize that it is not practically possible, nor in neutral interests, to claim the maintenance of a situation which would deprive naval strength of all its rights while permitting naval weakness to indulge in every abuse.*⁷ Waarom het niet in het belang van neutrale staten was om de internationale rechtsregels te handhaven, probeert Churchill maar niet eens uit te leggen. Wat telde was dat Groot-Brittannië jarenlang grote bedragen in zijn marine geïnvesteerd had, en zich nu het recht voorbehield om optimaal van die investering te profiteren. *Might is right.*

Op 11 maart ging de Britse regering daarom over tot een algeheel handelsverbod met Duitsland. Ook de aanvoer van vrije goederen viel dus onder dit nieuwe verbod. Neutrale staten mochten alleen nog goederen invoeren als de regering voor het eigen, binnenslands gebruik garant stond. De Nederlandse regering weigerde een dergelijke garantie te verstrekken. Zij kon dit als neutrale staat ook onmogelijk doen, omdat dat zou betekenen dat zij zich conformeerde aan de Britse blokkadepolitiek en daarmee Duitsland zou benadelen.

De Uitvoerende Commissie van de NOT had echter voornamelijk oog voor de gevolgen van deze nieuwe maatregel voor de Nederlandse handel. De mate van zekerheid die de NOT in de eerste maanden van haar bestaan aan de Nederlandse handel had kunnen bieden, zou in één klap teniet worden gedaan. De Britse autoriteiten zouden voortaan alle Nederlandse schepen opbrengen naar Engelse havens om vervolgens beslag te leggen op de scheepsladingen totdat er een nauwkeurig onderzoek naar de betrouwbaarheid van de Nederlandse geadresseerden was ingesteld. Zelfs als zo'n lading uiteindelijk zou worden vrijgegeven, dan nog zou het lange openthoud waarschijnlijk allerlei schadelijke gevolgen hebben gehad.

De kopstukken van de Nederlandse handelswereld kwamen andermaal bijeen en men was het er al spoedig over eens dat de NOT de Britten de medewerking moest geven die de Nederlandse regering zo principieel weigerde. Eind maart toog een onderhandelaar naar Londen en binnen een paar dagen was een nieuwe overeenkomst gesloten. Vanaf april 1915 viel de gehele Nederlandse import onder de verantwoordelijkheid van de NOT. Zij beloofde er voortaan stipt op toe te zien dat alle Nederlandse transacties voldeden aan de door de Britse blokkadeautoriteiten gestelde voorwaarden. In ruil daarvoor zou een Nederlands schip dat onder deze nieuwe NOT-garantie voer, niet in een Engelse haven worden opgehouden. Uit economisch oogpunt was dit een uitstekende oplossing, maar anderzijds ging de NOT-directie wel bijzonder snel overstag. De grote bereidwilligheid die men in deze kwestie tegenover de Britse regering aan de dag legde, geeft aan dat de economische belangen op dat moment zwaarder wogen dan de Nederlandse neutraliteitspolitiek. Want door zich onmiddellijk neer te leggen bij de Britse eisen, maakte de NOT zich in

wezen tot een verlengstuk van de Britse blokkadepolitiek.

Daarbij had de NOT verplichtingen op zich genomen zonder over de middelen te beschikken die na te komen. Dit kwam het duidelijkste tot uiting op het gebied van de smokkelhandel met Duitsland. De toenmalige minister van Financiën M.W.F. Treub constateerde in zijn memoires dat het ook tijdens de oorlogsjaren met de normen en waarden in Nederland droevig gesteld was: *Men kon destijds niet Minister van Financiën zijn zonder een goed deel van geloof in de mensheid in te boeten. Het is bekend genoeg, dat de oorlog, behalve de directe ellende en verwoesting welke hij teweegbracht, helaas ook verslappend werkte op het zedelijk bewustzijn. In de oorlogvoerende landen trad deze verslapping eerst in nadat de oorlogsspanning, welke er een tegenwicht tegen vormde, voorbij was; in de neutrale landen kwam zij reeds in den oorlog aan het licht en verergerde zij zienderoogen naar gelang de oorlog langer duurde.*⁸ Treub doelde daarbij vooral op de welig tierende smokkelhandel. In de grensstreek met Duitsland en bezet België was er altijd al sprake geweest van smokkelarij, maar tijdens de oorlog, toen er voor een groot aantal producten een uitvoerverbod gold (wat de prijzen en dus de winstmarges aanmerkelijk opdreef), had die bijna industriële proporties aangenomen. Smokkelwaar werd in grote hoeveelheden per spoor of binnenschip naar het grensgebied vervoerd, en vervolgens door de plaatselijke bevolking – mannen, vrouwen én kinderen – via een van de vele smokkelpaden over de grens gebracht. De soldaten die met de grensbewaking waren belast, waren doorgaans afkomstig uit de streek zelf en voelden zich niet geroepen familieleden, kennissen of dorpsgenoten te vervolgen. Ook kwam het voor dat grenswachten werden omgekocht, of dat soldaten zich verrijkten door zelf actief aan de smokkelarij deel te nemen.

Voor de NOT was de smokkelhandel een groot probleem (afb. 3). Tegenover de Britse regering had zij het binnenlands gebruik van goederen gegarandeerd, en deze zelfde goederen verdwenen nu in rap tempo en in aanzienlijke hoeveelheden over de grens. Op 26 november 1915 stuurde de NOT een nota aan alle leden van het kabinet waarin zij haar nood klaagde. De smokkelarij dreigde het vertrouwen dat de NOT-directie bij de Britten genoot te ondergraven, en de Uitvoerende Commissie deed daarom een dringend beroep op de regering haar te hulp te komen door de grensbewaking te verscherpen.

De reacties binnen het kabinet ver-

schilden. Aan het departement van Buitenlandse Zaken was men niet onder de indruk, zoals blijkt uit de aantekening die de chef van het Kabinet van de minister op de nota maakte: *Juister gezegd blijkt het, dat door de NOT verplichtingen zijn aangegaan, die zij achteraf inziet niet te kunnen honoreren; hierbij rijst de vraag of de NOT niet te lichtvaardig heeft gehandeld? Bij alle goede bedoelingen om in vollen omvang en op elk gebied invoer te blijven mogelijk maken, had de NOT zich op het standpunt moeten plaatsen dat zij niet meer moest trachten te doen dan mogelijk was.*⁹ Minister van Financiën Treub toonde meer begrip. Vooral op aandringen van zijn departement nam de

Afb. 3

LOUIS RAEMAEKERS, Prent uit 1916 over de sluikehandel via de NOT naar Duitsland, gepubliceerd in *The Great War: a neutral's indictment; one hundred cartoons by Louis Raemaekers; with an appreciation by H. Perry Robinson and descriptive notes by E. Garnett*, Londen (The Fine Art Society) 1916. De sterk anti-Duitse politiek tekenaar Raemaekers zag de NOT niet als de neutrale organisatie die zij zelf wilde zijn. Legermuseum, Delft.

Nederlandse regering eind 1915 maatregelen die begin 1916 leidden tot een verscherpte grensbewaking. Volgens de regering werd deze stap gezet omdat door de smokkelarij aan bepaalde producten een binnenlandse schaarste dreigde te ontstaan – wat ontegenzeggelijk het geval was – maar tegelijkertijd blijkt uit deze gang van zaken hoe nauw verweven de belangen van regering en NOT waren. Minister Treub schrijft in zijn eerder genoemde oorlogsmemoires dat er tussen de NOT-directie en de regering een ‘voortdurend nauwe samenwerking’ bestond, en het heeft er alle schijn van dat deze nauwe samenwerking achter de schermen niet altijd strookte met de strikte neutraliteitspolitiek die de Nederlandse regering voerde.

De auteur van de NOT-boekwerken noemt de organisatie in de ondertitel van haar werk het ‘Middelpunt van het verkeer van onzijdig Nederland met het buitenland tijdens de wereldoorlog 1914-1919’. Die bewering is overdreven. Aan de centrale rol die de NOT vanaf 1915 speelde, kwam begin 1917 een eind. Op 1 februari van dat jaar begon Duitsland een onbeperkte duikbootoorlog, waarbij ook neutrale schepen niet ontzien werden. De Britten reageerden daarop door overal op zee mijnenvelden te leggen, en slechts smalle, gemakkelijk controleerbare vaargeulen open te laten. Het overzeese scheepvaartverkeer kwam daardoor goeddeels stil te liggen, zodat er ook voor de NOT niet veel meer te doen viel.

De Nederlandse situatie verslechterde nog verder toen de Verenigde Staten op 6 april aan Duitsland de oorlog verklaarden. Als neutrale grootmacht waren de Verenigde Staten een factor van belang geweest in de Britse blokkadepolitiek. De Britten waren zo afhankelijk van de Amerikaanse toevoer dat ze ervoor waakten de Amerikanen voor het hoofd te stoten. Zo was de neutrale handel tussen Amerika en Nederland nooit

onmogelijk gemaakt, zelfs toen duidelijk was dat veel Amerikaanse bedrijven aan Duitsland leverden. Maar toen Amerika in april 1917 zelf een van de oorlogvoerende partijen werd, was het gedaan met deze Britse voorzichtigheid. Bovendien werd Amerika – met al het fanatisme van de bekeering – zelf een van de voornaamste tegenstanders van de onbelemmerde Nederlandse handel, hetgeen in maart 1918 culmineerde in de inbeslagname van alle in Amerikaanse havens gelegen Nederlandse schepen. NOT-voorzitter Van Aalst schreef in oktober 1917 een open brief aan president Wilson waarin hij protesteerde tegen de Amerikaanse maatregelen en de president herinnerde aan de Nederlandse steun die Amerika in zijn onafhankelijkheidsoorlog met Groot-Brittannië ontvangen had. De brief maakte geen enkele indruk en bleef onbeantwoord.

In tegenstelling tot de Britten hadden de Amerikanen weinig op met de NOT. Al in mei 1917 was de NOT-garantie alleen al niet meer voldoende, de geallieerden introduceerden hun eigen ‘letters of assurance’, waarmee ze de Nederlandse handelsactiviteiten nog beter konden controleren. Om toch verzekerd te blijven van de hoognodige leveranties begon de Neder-

Afb. 4

JOHANNES CORNELIUS WIENECKE, Penning ter gelegenheid van de opheffing van de NOT, 1919. Voorzijde: een schip vaart door een zee-enge die bewaakt wordt door twee forten en vier kanonnen; in de lucht twee vliegtuigen. Brons, diam. 6,5 cm, gesig-neerd. Rijksmuseum, Amsterdam (inv.nr. NG-2004-90).

Afb. 5
JOHANNES CORNELIUS WIENECKE,
Penning ter gelegenheid van de opheffing van de NOT, 1919.
Keerzijde: onder de NOT-kegel een wapenschild met Nederlandse leeuw, met ter weerszijden kranen die goederen ophijzen, en rondom korenaren met opschrift. Brons, diam. 6,5 cm. Rijksmuseum, Amsterdam (inv.nr. NG-2004-90).

landse regering vanaf dat moment daarom steeds meer taken van de NOT over te nemen. Op 3 juli 1918 werd de NOT zelfs helemaal buitenspel gezet toen de Nederlandse regering liet weten onderhandelingen over economische aangelegenheden met buitenlandse autoriteiten voortaan zelf te zullen voeren. De laatste vier maanden van de oorlog hield de NOT zich alleen nog bezig met lopende zaken.

De afwikkeling van de uit z'n voegen gegroeide organisatie vergde nog heel wat werk. Op 31 december 1919 ging de NOT in liquidatie. Deze operatie zou pas in 1926 worden afgesloten. Een van de prettiger taken was de besteding van de door de NOT vergaarde gelden (afb. 4-6).

Op 11 december 1919 stuurde het hoofd van de Uitvoerende Commissie Van Aalst een brief aan de minister-president waarin hij een voorstel voor een passend afscheidsgeschenk deed: *De herinnering aan onze instelling zouden wij gaarne levendig willen houden en wel door iets blijvends tot stand te brengen, dat zal kunnen strekken tot verhooging van het aanzien van ons land in het buitenland. Bij onze handelsbetrekkingen met het buitenland is ons herhaaldelijk gebleken, hoe groot het nut is, dat een land niet alleen door bekwame*

personen wordt vertegenwoordigd, doch tevens, dat die vertegenwoordigers op waardige wijze zijn gehuisvest. Uwer Excellentie's ambtgenoot van Buitenlandse Zaken, daarvan evenzeer door-drongen, heeft ons medegedeeld, dat de Nederlandsche gezantschapsgebouwen gansch niet aan de eisch voldoen en daardoor is bij ons het denkbeeld gerezen om de Nederlandsche regeering, door aanbieding van eene belangrijke soms gelds, NL. fl. 2.500.000,-, in staat te stellen om voor eenige legaties in het buitenland gebouwen te koopen, die op den vreemdeling indruk zullen maken en den landgenoot met trots vervullen. Dit voorstel, waarvoor de minister van Buitenlandse Zaken zelf zo subtiel de voorzet had gegeven, werd door de regering dankbaar aangenomen. Met het geld werden de gezantschapsgebouwen in Parijs, Brussel, Berlijn en Washington aangekocht. Ook het Internationaal Intermediair Instituut in Den Haag kreeg de financiële middelen voor een nieuw onderkomen aangeboden.¹⁰ Het Koloniaal Instituut in Amsterdam ontving een schenking van één miljoen gulden. Ondanks deze vrijgevigheid bleek de NOT in 1926 nog te beschikken over een batig eindsaldo van fl. 405.641,40. Dit geld werd afgedragen aan het Nationaal Steuncomité.

Maar natuurlijk wilde omgekeerd ook het bedrijfsleven zijn dankbaarheid aan de NOT tonen. In februari 1920 besloot de Maatschappij van Nijverheid aan de Uitvoerende Commissie van de NOT als dank voor de vele inspanningen een tegengeschenk aan te bieden. Op 25 juni 1921 werden de commissieleden tijdens de Algemene Vergadering van de Maatschappij in het zonnetje gezet. Tot de aanwezigen behoorden, naast de commissieleden, de minister van Buitenlandse Zaken H.A. van Karnebeek en oud-minister M.W.F. Treub. Uit handen van de voorzitter F.E. Posthuma, de man die het tijdens de oorlogsjaren als minister verantwoordelijk voor de voedseldistributie regelmatig

met de NOT aan de stok had gehad, ontving NOT-voorzitter Van Aalst een in marokijnleer gebonden herinneringsalbum met daarin een oorkonde en de namen der schenkers. Oorkonde en album waren ontworpen door de sierkunstenaar André Vlaanderen. Alle leden van de Uitvoerende Commissie ontvingen een door de beeldhouwer H.A. van den Eijnde ontworpen presse-papier in de vorm van de NOT-kegel met in de rand de tekst 'Hulde uit de kringen van Handel en Nijverheid aan de Uitvoerenden Commissie van de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij en in het bijzonder aan ...', met daar de naam van de gehuldigde (afb. 7, 8). Als hoofdcadeau werd de NOT-leiding een groepsportret in het vooruitzicht gesteld, dat als onderwerp zou krijgen 'de Uitvoerende Commissie in vergadering bijeen'. De opdracht voor dit schilderij ging naar de Haagse kunstschilder

Antoon van Welie (1866-1956).

Van Welie was in de jaren '20 een populair portretschilder die zijn reputatie merkwaardig genoeg voornamelijk in het buitenland gevestigd had (afb. 9). Daar gold hij als een Nederlandse John Singer Sargent, de Amerikaanse portrettist van de Britse 'high society', en net als Singer Sargent had Van Welie zijn populariteit te danken aan de flatteuze wijze waarop hij zijn modellen afbeeldde. In Nederland viel deze 'vleiende' portretkunst vooral bij de kunstcritici minder in de smaak. Typerend is de reactie van de recensent van het Haagse dagblad *Het Vaderland* die in oktober 1924 een tentoonstelling van Van Welies portretten in Parijs bezocht: *Dat wat zij ten éénnemale missen (...) dat is de plastische of coloristische schoonheid. Onze landgenoot gelijkt op één van die Boulevard-fotografen, die naar een vergrooten kiek, een bedrieglijk-levend schilderij pensee-*

Afb. 6

DE PORCELEYNNE FLES (Delft), Bord, gemaakt ter gelegenheid van de opheffing van de NOT, 1919. Anders dan op de penning (afb. 4 en 5) wordt hier abusievelijk als oprichtingsjaar 1915 genoemd. De naam van voorzitter Van Aalst staat voluit vermeld, van zijn bestuursleden zijn alleen de initialen opgenomen. Aardewerk, diam. 22,5 cm, gemerkt. Rijksmuseum, Amsterdam (inv.nr. NG-1981-13).

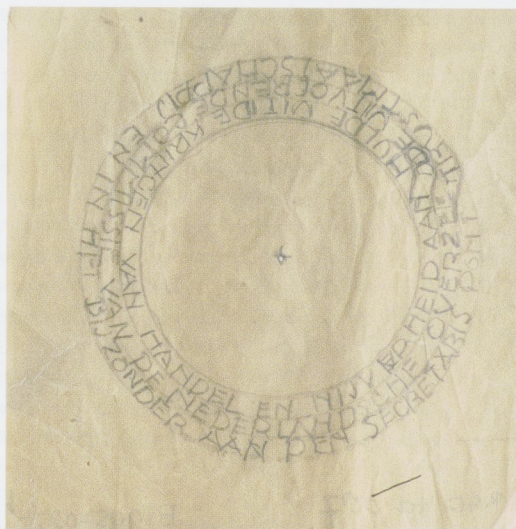

Afb. 7

H.A. VAN DEN EIJNDEN, Ontwerp voor de presse-papier dat de leden van de Uitvoerende Commissie van de NOT in 1921 kregen, 1920. Tekening, potlood, 21 x 13 cm. Drents Museum, Assen. De acht kegels werden door de firma C.J. Begeer te Utrecht uitgevoerd in zwart en donkergroen geëmailleerd zilver; van geen van de kegels is de verblijfplaats bekend.

Afb. 8

H.A. VAN DEN EIJNDEN, Ontwerp voor de tekst op de presse-papier dat de leden van de uitvoerende Commissie van de NOT in 1921 kregen, 1920. Tekening, potlood, 13 x 13 cm. Drents Museum, Assen.

len. Zijn gebied nadert dat van de kunstfotografie, 'n hybridisch nochtans zeer eerbaar beroep, waarin hij uitmunt, doch dat met het zuivere schilderen niet het minste heeft uit te staan.¹¹ De teneur van de kritiek was doorgaans dat de schilder geen moeite deed het innerlijk van zijn modellen te onthullen, maar ze verbeeldde zoals zij zichzelf het liefste zagen. Het zal om die reden zijn dat Van Welie's clientèle zich doorgaans zeer tevreden over zijn werk toonde. Toen eind 1923 een portret van de dichter Willem Kloos, dat was aangekocht door het Haags Gemeentemuseum, door de critici flink werd aangepakt, klom de geportretteerde zelf in de pen om de kunstenaar te verdedigen.¹²

Het portret van 'de Uitvoerende Commissie in vergadering bijeen' werd begonnen in 1922 en twee jaar later voltooid. Van Welie heeft de

leden van de Commissie geplaatst rond een op zich veel te kleine tafel, waarop allerlei objecten – waaronder een inktpot, een vloeblok, een tafelschel, een wetboek en enkele brieven en telegrammen – de werkzaamheden van de NOT op realistische wijze illustreren. Een op de tafel geplaatste globe en een zeegezicht van Van de Velde aan de achterwand doen datzelfde op meer symbolische wijze. Verder staat op de tafel een geopend sigarenkistje, maar geen van de aanwezigen heeft opgestoken en op tafel is geen asbak te bekennen. De twee lege stoelen op de voorgrond lijken te behoren aan de secretarissen die de schilder met een goed gevoel voor hiërarchie wat meer op de achtergrond heeft opgesteld (afb. 10).

Centraal in het schilderij staat de figuur van de voorzitter, C.J.K. van Aalst (afb. 11), die, te oordelen naar het papier dat hij in zijn hand houdt, de overige aanwezigen toespreekt. Van Aalst zal ongetwijfeld zeer tevreden zijn geweest over de dominante positie

die hij op het portret inneemt, want uit alles blijkt dat hij niet bepaald gebukt ging onder een valse bescheidenheid. Het duidelijkste blijkt dit aan zijn bijdrage aan het in 1938 verschenen handboek *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in Woord en Beeld*, waarin vooraanstaande landgenoten zelf een korte carrièrebeschrijving geven. De meesten gebruiken daarvoor minder dan één kolom, Van Aalst vult er ruim drie. Over zijn activiteiten tijdens de oorlogsjaren schrijft hij: *Bij het uitbreken van den wereldoorlog behoorde v. A[alst] tot hen, die naast minister Treub ons land voor groote financieele en economische onheilen heeft bewaard. Hij zorgde er o.a. voor dat de uitvoer van goud werd verboden en financieele instellingen hulp werd verleend. Op zijn initiatief werden maatregelen genomen ten bate der Indische cultuurondernemingen voor het geval het telegrafisch verkeer geheel verbroken werd. Uit de door hem ingestelde commissie voor den Nederlandschen handel ontstond de Nederlandsche Overzee Trust Mij. (NOT), die voor de geheelen handel van ons land van onberekenbaar nut was. Het lag voor de hand, dat hij voorzitter werd van de uitvoerende commissie (...) Daardoor bleef hij de feitelijke leider van het lichaam dat te midden van den strijd in den vreemde het vertrouwen in ons neutrale land ophield. Toen in 1917 Amerika onzen handel en onze scheepvaart belemmerde en onze verbindingen met onze koloniën bedreigde, schreef v.A. zijn open brief aan [president] Wilson, waarin hij blijken gaf van durf en historische kennis. In de volgende jaren droeg hij veel bij tot het heelen van de wonden, door den krijg geslagen (...). Van Aalsts toon is wat te zelfgenoegzaam, de tekst licht vertekenend (zo wordt subtiel geïmplieerd dat de NOT zijn geesteskind was), maar dat neemt niet weg dat hij inderdaad een man van grote verdiensten was. Bij zijn begrafenis in oktober 1939 werd hij beschreven als den goeden Hollandschen koopman uit onze*

Afb. 9
Antoon van Welie
in zijn atelier. Foto
uit *Catalogus der
tentoonstelling van
schilderijen en
teekeningen van
Antoon van Welie en
schilderijen van Frans
Langeveld januari 1913*,
Larensche Kunst-
handel, Amsterdam.

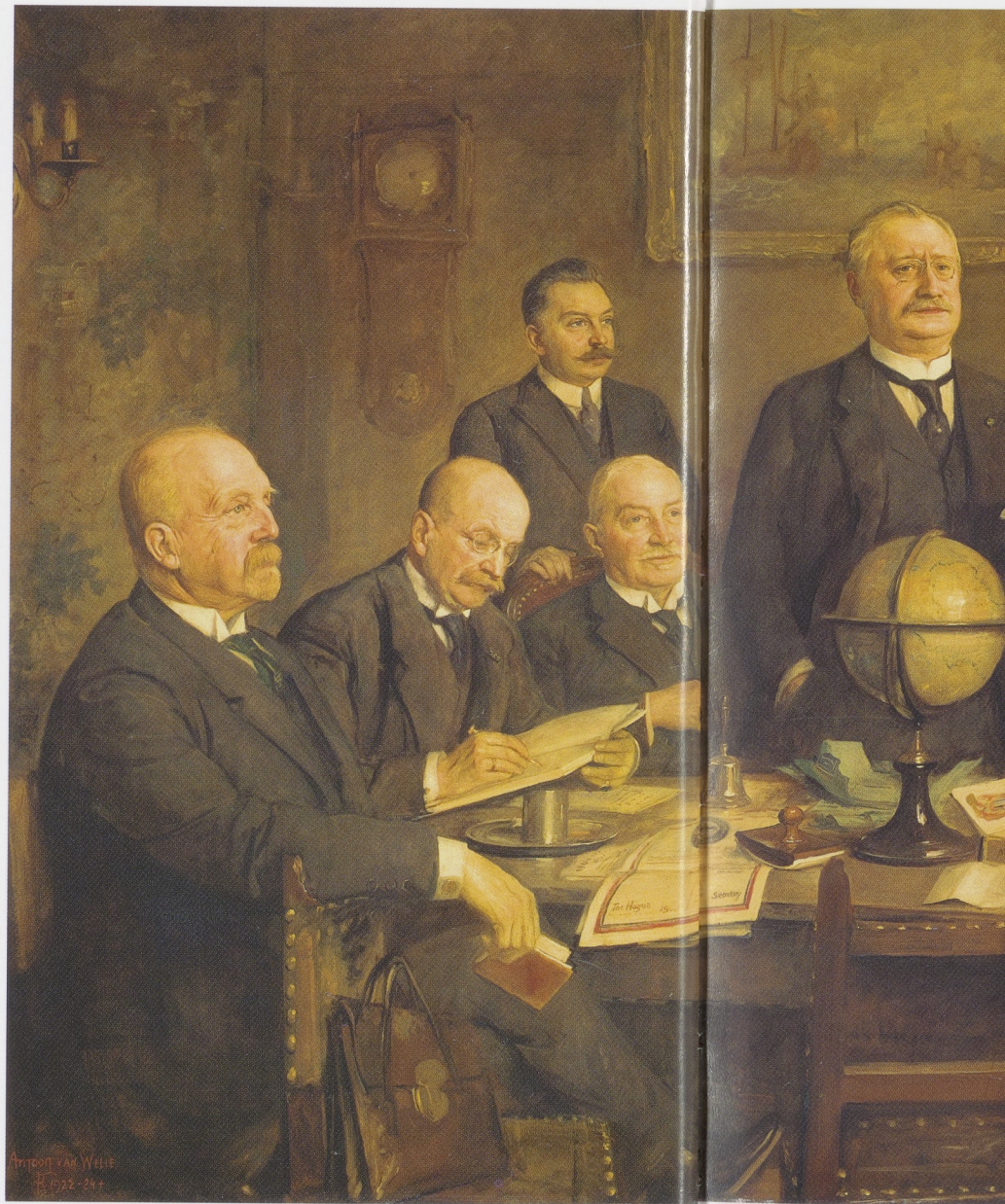

*gouden eeuw. Hij was moedig, vindingrijk, voortvarend. Hij was een man van bonhommie, die op uitstekende wijze met een ieder wist om te gaan. Van Aalst was in z'n goede tijd de empire-builder in den waren zin des woords. Hij vatte groote dingen op grootsche wijze aan en op even grootsche wijze wist hij ze ten uitvoer te brengen.*¹³ Minister van Staat Colijn roemde Van Aalst bij de uitvaart als 'een eik te midden van veel kreupelhout'.

Rond de tafel zitten de overige leden van de Uitvoerende Commissie. Uiterst links zit de bankier Adam Roelvink, directeur van de Twentsche Bank in Amsterdam. Roelvink was pas op 20 februari 1917 als plaatsvervangend lid tot de Commissie toegetreden. Hij verving de directeur van de in Amsterdam gevestigde Nederlandsch Indische Handelsbank, Th.J. van Haren Noman, die sinds 3 februari wegens ziekte afwezig was en op 23 augustus 1918 overleed. Zijn portret hangt op de muur rechts naast het zeegezicht.

Naast Roelvink zit de eerste secretaris, de jurist A. Maclaine Pont, die de vergadering notuleert. Toen de werkzaamheden van de NOT zo toemen dat het hem onmogelijk werd als secretaris alle stukken persoonlijk te tekenen, werd er een stempel met zijn handtekening gemaakt, die hij zorgvuldig bewaarde in een metalen doos met twee sloten en twee verschillende sleutels. Deze heeft de schilder echter niet afgebeeld.

Naast hem (en aan Van Aalsts rechterhand) de vice-voorzitter van de Commissie, jonkheer Lourens Pieter Dignus op ten Noort, oud-zeeofficier en president-commissaris van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij. Op ten Noort was een zeer gerespecteerd ondernemer, hoewel sommigen betreurden dat hij als commissielid wat te veel naar Van Aalsts pijpen danste.¹⁴ Helaas maakte Op ten Noort de voltooiing van het portret niet meer mee. Hij overleed op 9 januari 1924.

Afb. 10
JOHANNES ANTONIUS ('ANTOON') VAN WELIE, *Het bestuur van de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij te Amsterdam in de jaren 1914-1919*. Van links naar rechts: A. Roel-

vink, A. Maclaine Pont, S.M.D. Valstar, Jhr. L.P.D. op ten Noort, C.J.K. van Aalst, G.W. van der Goes, G.H. Hintzen en J. van Vollenhoven; aan de muur het portret van T.J. van Haren Numan. Doek,

166 x 233 cm, gesig-neerd en gedateerd *Antoon van Welie Ft 1922-24*. Rijksmuseum, Amsterdam (inv.nr. SK-A-4698).

Aan Van Aalsts linkerkzijde zit de Rotterdamse econoom en bankier George Hermann Hintzen. De reder Ernst Heldring herinnerde hem bij zijn overlijden in 1932 als *een hoogstaand man, die alles voor het algemeen belang over had, wars van alle Streberei en met een voortreffelijk inzicht in zaken, iemand waarvoor men het hoofd buigt*.¹⁵

Geheel rechts zit Joost van Vollenhoven, liberaal kamerlid en sinds 1916 directeur van de Nederlandsche Bank. Van Vollenhoven was een bekwaam onderhandelaar; als een soort rondreizende ambassadeur voerde hij voor de NOT, en later ook voor de bank en de

regering, de onderhandelingen in het buitenland. Ook Van Vollenhoven overleed nog voor het portret voltooid was, in november 1923.

Van Aalst wordt geflankeerd door twee secretarissen die in oktober 1915 aan het bestuur werden toegevoegd. S.M.D. Valstar, die aan zijn rechterhand staat, groeide binnen korte tijd uit tot een stille kracht binnen de Commissie. Volgens Van Aalst kende niemand de NOT-zaken zo goed als hij. G.W. van der Goes, de enige in het portret die de toeschouwer direct aankijkt, overleed in januari 1924.

Toen het schilderij op 27 december

Afb. 11

TOON DUPUIS,
Borstbeeld van
C.J.K. van der Aalst
als president van de
Nederlandsche
Handel-Maatschappij,
1924. Marmer. Collec-
tie ABN-Amro,
Amsterdam.
Foto Tom Haartsen,
Ouderkerk aan den
Amstel.

1924 in het Stedelijk Museum te Amsterdam aan de leden van de Uitvoerende Commissie werd aangeboden, waren er dus nog maar vijf van de acht afgebeelde personen in leven. Namens de Commissie ontving voorzitter Van Aalst het doek uit handen van de minister van Buitenlandse Zaken H.A. van Karnebeek. Tot de overige aanwezigen behoorden oud-generaal C.J. Snijders, de opperbevelhebber van de Nederlandse Land- en Zeestrijdkrachten tijdens de mobilisatiejaren, en burgemeester W. de Vlucht van Amsterdam. Die laatste kreeg het schilderij door voorzitter Van Aalst in

bruikleen aangeboden, waarna het enige tijd in het Stedelijk Museum heeft gehangen.

In 1977 werd het doek door de Algemene Bank Nederland aan de afdeling Nederlandse Geschiedenis van het Rijksmuseum geschonken. NOT-voorzitter Van Aalst, die er prat op ging een nazaat van Michiel Adriaansz. de Ruyter te zijn, zou daar ongetwijfeld zeer tevreden over zijn geweest. Per slot was ook de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij in oorlogstijd op geheel eigen wijze als beschermer van de Nederlandse handelsvloot opgetreden.

NOTEN

- 1 M.W.F. Treub, *Oorlogstijd: herinneringen en indrukken*, Haarlem/Amsterdam 1916, p. 334.
- 2 Charlotte A. van Manen, *De Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij: middelpunt van het verkeer van onzijdig Nederland met het buitenland tijdens den Wereldoorlog 1914-1919*, 8 delen, 's-Gravenhage 1935.
- 3 H.H. Asquith, *Letters to Venetia Stanley* (Michael and Eleanor Brock, eds.), Oxford 1985, pp. 150-151.
- 4 Avner Offer, *The First World War: an agrarian interpretation*, Oxford 1989, p. 232.
- 5 C. Smit (red.), *Bescheiden betreffende de Buitenlandse Politiek van Nederland - buitenlandse bronnen 1899-1914*, 's-Gravenhage 1968 (RGP 128), pp. 335-337.
- 6 Zie Notulen Committee of Defence, 6 december 1912, in Smit, *op.cit.* (noot 5), p. 346.
- 7 Winston Churchill, *The World Crisis 1911-1918*, London 1938, p. 734.
- 8 M.W.F. Treub, *Herinneringen en Overpeinzingen*, Haarlem 1931, p. 250.
- 9 C. Smit (red.), *Bescheiden betreffende de Buitenlandse Politiek van Nederland - buitenlandse bronnen 1914-1917*, 's-Gravenhage 1962 (RGP 109), p. 484.
- 10 Voorzitter Van Aalst hield de gewoonte onroerend goed weg te schenken in ere. Zijn ouderlijk huis in Hoorn schonk hij aan de Westfriese Kamer van Koophandel, en bij zijn vertrek uit Amsterdam in 1926 kreeg de gemeente Amsterdam zijn woonhuis aan de Herengracht 502, op voorwaarde dat het voortaan als burgemeesterswoning dienst zou doen. Zulks geschiedde.
- 11 *Het Vaderland*, 25 oktober 1924, ochtendblad.
- 12 Zie zijn ingezonden brief in *Het Vaderland*, 12 januari 1924.
- 13 De woorden van minister van Koloniën Ch.J.L.M. Welter. Zie *Het Vaderland*, 28 oktober 1939, avondblad B.
- 14 Zie bijvoorbeeld Ernst Heldring, *Herinneringen en Dagboek* (dr. Joh. de Vries, red.), Groningen 1970, p. 528.
- 15 Heldring, *op.cit.* (noot 14), p. 1011.